

Da je Ingarden fenomenolog, o tem seveda ne more biti nobenega dvoma niti posebne razprave, vendar pa je znotraj fenomenologije menda ravno toliko različic, kolikor je fenomenologov. V pričujočem prispevku bom skušal pokazati, kje je Ingardnova različica - upoštevaje predvsem njegovo glavno filozofsko in estetsko delo **Literarna umetnina**. Roman Ingarden (1893-1970) slovenskim humanistom ni povsem tuje ime. Ne poznajo ga zgolj filozofi, ampak tudi literarni zgodovinarji in predvsem literarni teoretiki, o čemer bo tu še govor. Kljub temu, da je nekaj Ingardnovih razprav že izšlo², da so ga v svojih delih omenjali A. Ocvirk, D. Pirjevec in J. Kos, da naštejemo vsaj glavne osebnosti naše literarne znanosti, menim, da ne bo odveč nekoliko podrobneje osvetliti nekatere značilnosti tiste filozofije, iz katere je izšel.

Temeljni pojem, ki pomeni vhodna vrata v fenomenologijo, je pojem **intencionalnosti in intencionalne eksistence**. Oba pojma sta plod zanimivih in v marsičem tudi starih razmišljanj, ki so vodila k formiranju psihologije kot posebne vede. Pojem intencionalnosti ali naperjenosti zavesti na njen predmet je obrnil pozornost raziskovalcev na dejstvo, da je **zavest** vedno dogajanje, da ni nekaj statičnega in nepremičnega, kakor se je zdela tako imenovani asociacijski psihologiji, ki je nastala in se razvijala predvsem pod streho angleškega empirizma. Začetke novega gledanja na duševna dogajanja, na zavest, srečamo pri Francu **Brentanu** (1938-1907), katoliškem duhovniku, ki je kot filozof dokaj neortodoksno črpal iz bogate sholastične, vendar pretežno tomistične tradicije. Njegovo najpomembnejše delo je **Psihologija z empiričnega vidika** iz leta 1874.

Po njegovem so edine forme psihične dejavnosti **predstave, sodbe in čustva** (npr. ljubezen in sovraštvo). Vse to troje pa naj bi bili le trije modusi "**intencionalnosti**", to je usmerjenosti zavesti na to, kar je "**vrženo**" pred njo, torej na predmet.

Brentanov pogled na človeško psiho in psihologijo kot znanost je sledil induktivistični metodologiji, ki je prevladovala v naravoslovju in v širše pojmovanem humanizmu v drugi polovici 19. stoletja, filozofsko pa jo je utemeljil predvsem J. St. Mill kot prepričan nadaljevalec angleškega empirizma. Po drugi plati je bil Brentano

¹ Prispevek je nastal kot referat na posvetovanju o Ingardnovi filozofiji, ki ga je pripravila pedagoška fakulteta v Mariboru v čast preminulemu dr. Oskarju Autorju. Na posvetovanju, ki je bilo 22. 5. 1990, so sodelovali poleg mene še dr. J. Vrečko, dr. J. Strehovec, dr. M. Švajncer (ki je bila tudi organizatorica posvetovanja) ter študentje PF.

² Roman Ingarden: *Eseji iz estetike*, SM 1980. Delo vsebuje izbor treh razprav, ki pomenijo realizacijo tistih teoretskih postavk, ki jih je Ingarden izpeljal v svoji *Literarni umetnini*. To so: *O zgradbi slike, O arhitekturni umetnini in Glasbeno delo in problem njegove istovetnosti*.

zavezan sholastičnemu, aristotelsko naravnemu filozofiranju ali tako imenovanemu neosholastičizmu. Brentanu je psihologija znanost o psihičnih pojavih³, kar sicer ni nič presenetljivega, predpostavlja pa razlikovanje med **psihičnimi** in **fizičnimi** pojavi. Temelj oz. pravi predmet psihologije so mu, kot rečeno, psihološki fenomeni, kar je sicer dokaj malo povedna definicija, vendar pa le nakazuje raziskovalno smer: saj gre navsezadnje za vprašanje, kaj pravzaprav sploh je **psihični fenomen**. Ne glede na možne definicije je najboljša orientacija za odgovor na to vprašanje v Brentanovi ugotovitvi, da je najbolj pristni psihični pojav **notranja zaznava**, ki je hkrati tudi prvi izvor človekove izkušnje. In prav raziskovanje te plasti psihičnih pojavov je nujna izhodiščna točka nove, empirične psihologije. **Opazovanje** (metode, brez katere si ni mogoče zamisliti empirične znanosti) takšnih fenomenov pa je možno samo v **spominjanju**, saj doživljati npr. jezo in jo hkrati opazovati, ni mogoče, kar je samo po sebi razumljivo (kakor hitro začnemo jezo opazovati, nismo več jezni!). "Na notranji zaznavi se...dviguje prav zgradba te znanosti", tj. psihologije. Poleg notranje zaznave so predstavniki psihičnih pojavov tudi predstave, občutki in fantazije. Vendar: "...tu mi predstava ne pomeni to, kar je predstavljeno, ampak akt predstavljanja. Torej poslušanje tona, gledanje barvnega predmeta..."⁴ Med psihične pojave šteje Brentano, kot že rečeno, sodbe, spomine, mnenja, dvome, pa tudi vsakršna čustva (jeza, ljubezen itd.) - med fizične pa toploto, gibanje, barvo, pokrajinske slike itd. Tu se zastavi najprej naslednje vprašanje: Kaj je vsem psihičnim pojavom skupno? Kaj je tisti pozitiven znak, ki v vsakem primeru ločuje psihične pojave od fizičnih? Ta pozitiven znak je **intencionalna notranja eksistenca** nekega predmeta. Ta eksistenca je **mentalna** eksistenca predmeta, kakor je to menila že sholastična filozofija (Tomaž Akvinski). Brentano pripominja, da so sholastiki uporabljali tudi izraz "predmetno (objektivno) bivati v nečem" in "imanentno predmeten". Ali z Brentanovimi besedami: "Vsak psihični pojav označuje to, kar so imenovali srednjeveški sholastiki intencionalna (tudi mentalna)...notranja eksistenca nekega predmeta...in čemur bi lahko rekli ne povsem nedvoumno nanašanje na vsebino, usmeritev na predmet ali immanentna predmetnost...V predstavi je nekaj predstavljeno, v sodbi nekaj zatrjevano ali zanikano, v ljubezni ljubljeno, v sovraštvu sovraženo itd."⁵ Ta intencionalna (mentalna) eksistenca je torej najbolj očiten razlikovalni znak za psihične fenomene, zakaj noben fizični pojav nima teh lastnosti. Z njo postane definicija psihičnega fenomena prava definicija: "In psihične fenomene lahko definiramo tako, da rečemo: to so taki fenomeni, ki vsebujejo predmete intencionalno."⁶ Na podlagi tega izhodišča je omogočen drugačen, tj. nov raziskovalni pristop k psihičnim pojavom, kar je Brentano v svojih delih tudi lepo demonstriral, hkrati pa je s tem svojim spremenjenim pogledom na človekovo psiho močno vplival na mnoge filozofe - predvsem na oba začetnika fenomenološkega raziskovanja: na Husserla in Meinonga.

Kljub tej iztočnicam, ki jasno razmejujejo fizično od psihičnega, je v zadnjih destletjih prejšnjega stoletja prevladoval psihologizem, tj. svojevrstni redukcionizem, ki je tlačil pod pojem psihologije sploh vse človekove dejavnosti, ki so imele karkoli

³Prim. **F. Brentano**: *Psychologie vom empirischen Standpunkte*, 1874, str. 24

⁴Idem, str. 103

⁵Idem, str. 115

⁶Idem, str. 116. To je hkrati tudi izhodiščna definicija psihičnih pojavov, ki jih absolutno ločuje od fizičnega sveta in uvaja možnost novega raziskovanja psihičnega, ki so se ga lotili različni filozofi: tudi Husserl in Meinong.

opraviti s človekovim umom, tj. z njegovo psiho. Prav nič čudno ni, če je tudi Husserl na začetku svoje filozofske poti dokazoval, da je tudi aritmetika psihološka veda.

Pri premagovanju psihologizma je precej pomagala misel filozofskega samorastnika, duhovnika *Bernarda Bolzana* (1781 - 1848), profesorja filozofije religije v Pragi, ki ga imajo sicer Čehi za svojega filozofa (kot mi npr. Likavca za svojega). Leta 1837 je izdal obsežno delo *Wissenschaftslehre*, ki sicer po svoji tehtnosti ni povsem uravnoteženo, je pa z nekaterimi svojimi plodnimi idejami bistveno vplivalo na razvoj logike in matematike. Na fenomenologijo je vplival s svojo koncepcijo **idealnih pojmov**, tj. tvorb, ki imajo eksistencialni fundament v svojem **pomenu**. Tako je kot idealne pojme uvedel pojem "stavka na sebi", "pojma na sebi" itd., s čimer je obudil Platonov pojem ideje - in nikakor ne Kantove filozofije, kot bi sicer človek mislil ob pogledu na samo formulacijo idealnega pojma ("stavek na sebi"). S tem pa je tudi opozoril na to, da pojmi niso **psihične** tvorbe in že vnaprej ločil psihologijo od logike.

Tudi za Husserla je pojem intencionalnosti in intencionalne eksistence izjemno pomemben. Že v svojem "predfenomenološkem" delu *Logična raziskovanja* (II. zvezek) je natančno proučil Brentanov pojem intencionalnosti in intencionalne eksistence ter kljub različnim dopolnitvam v bistvu sprejel tako Brentanovo definicijo zavesti kot tudi njegov način razlikovanja med psihičnimi in fizičnimi predmeti⁷. Zavest definira Husserl kot **zavest o nečem**, karakterizirajo pa jo "intencionalna doživetja": "kolikor so (intencionalna doživetja) zavest o nečem, jih imenujemo 'intencionalno nanašajoče se' na ta nekaj⁸".

Ob takšni "definiciji" zavesti je treba opozoriti, da tu ne gre za definicijo zavesti v biološkem ali celo fiziološkem smislu, ampak za tipično filozofsko definicijo, ki izhaja iz psihološkega opisa delovanja tega, čemur pravimo zavest. Od tod nemara tudi vtis krožnosti definicije: zavest definiramo z njenim agiranjem, delovanjem, agiranje zavesti pa z njenim obstojem. Zato definicije zavesti ne smemo jemati v "naturalističnem" smislu, kot tudi ne "intencionalnosti".

Za pravilno razumevanje Ingardnove fenomenologije, aplicirane na literarno delo, je treba pogledati tudi v Pfänderjevo delavnico. Alexander Pfänder, Husserlov učenec in hkrati tudi Ingardnov kolega, je posvetil svoja začetna fenomenološka raziskovanja prav logiki v njenem **tradicionalnem** smislu. To je treba poudariti, saj so bila v dvajsetih letih že popolnoma uveljavljena načela formalizirane logike, ki pa so zanemarjala filozofsko interpretativni moment logike kot logike. To je nemara tudi razlog, zakaj formalizirana logika ni uživala med fenomenologi (tudi pri Ingardnu) pretiranega navdušenja⁹. Pfänder je v celi knjigi sploh ne omenja. Zato je videti tudi razdelitev logike hudo starinska: Razdeljena je na 1. nauk o sodbi, 2. nauk o pojmu in 3. nauk o sklepanju. Pred vsemi navedenimi poglavji s številnimi razdelki je uvod, ki skuša na zanimiv način opredeliti

⁷ Prim. *Logische Untersuchungen*, II. zv., str. 9 § - 13 §. V posebnem paragrafu govori tudi o utrjevanju terminologije, kjer avtor govori o tem, da uporablja namesto izraza **psihični fenomen** izraz **intencionalno doživetje**, pri čemer definira izraz **intencionalen** kot "skupni bistveni znak tistega posebnega razreda doživljanja, ki se kot predstave ali na kak drug podoben način nanašajo na predmet. Kot okrajšavo, da bi se izognili rabi tuje besede, bomo uporabljali besedo **akt**." (Idem, str. 378.)

⁸ *E. Husserl: Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie* (2. izd.), str. 79-80. Tu se izrecno naslanja na svoja razmišljanja v *Logičnih raziskovanih*. Zato tudi povsem upravičeno lahko vidimo začetek fenomenologije prav v II. zvezku *Logičnih raziskovanj*.

⁹ O Ingardnovem pojmovanju sodobne logike sem pred časom že poročal. Zavračanje "formalističnega" pristopa je tu funkcija "vsobinskega" vidika, predvsem fenomenološkega obravnavanja posameznih prvin logičkega mišljenja. Sicer pa Ingarden sodobno logiko imenuje kar **pozitivistična logika**, s čimer ji je pravzaprav nadel **ideološko** in ne strokovno oznako. Prim. F. Jerman: *Fenomenološka kritika sodobne logike*, *Anthropos*, 1981, št. 4-6, str. 31 - 39.

razmerje med fenomenologijo, spoznavno teorijo in logiko, kar ni tema pričujočega prispevka. Tu nas zanima samo Pfänderjev nauk o sodbah, ker se pač Ingarden sklicuje nanj in ker opozarja na dejanski problem v zvezi s kategorijo **sodb**.

Na začetku poglavja, ki govori o sodbah v logičnem smislu razlikuje (tradicionalno) štiri vrste stavkov: Izjavne ali zatrjevalne (ali kar je v naši terminologiji bolj običajno) **povedne** stavke, nadalje vprašalne, želelne in veelelne. Tem ustrezajo posebne jezikovne tvorbe, le-tem pa spet ustrezajo posebne **miselne vrste**. Poleg normalnega načina uporabe teh stavkov pozna Pfänder še **nenormalno** rabo, ko npr. z vprašalnim stavkom "Kaj greš v Nemčijo?" pravzaprav postavljamo trditev, se pravi nekaj zatrjujemo. Vendar pa razlikuje med **stavkom in sodbo**: "Jezikovni **zatrjevalni stavek** je sestavljen iz besedic, te pa spet iz posameznih črk... **Sodba**, ki je izražena v stavku, pa ni nikoli sestavljena iz besed in elementi sodbe, **pojmi**, niso nikoli sestavljeni iz črk. Sodba je sestavljena iz pojmov, ki nikakor niso **sestavni del** jezikovnega stavka."¹⁰ Razlika med stavkom in sodbo je tudi v tem, da lahko z istim stavkom izrazimo zelo različne stavke ali narobe, isto sodbo lahko izrazimo v različnih stavkih in tudi v različnih jezikih. Razen tega pa navaja Pfänder še en zanimiv razlog za razlikovanje med obema kategorijama: "Jezikovni zatrjevalni stavek lahko tvorimo povsem brez misli (gedankenlos), ne da bi pri tem izrazili sodbo. To seveda ne bi bilo mogoče, če bi bili zatrjevalni stavki že sami po sebi sodbe."¹¹ Sodbe in zatrjevalni stavki torej nikakor niso isto. Resnične ali neresnične so po Pfänderju samo **sodbe**, zatrjevalni stavki pa samo v "prenesenem" pomenu, koliko se v njih izražajo sodbe.

"Odnos med zatrjevalnim stavkom in sodbo, ki je v njem izražena, ni obrnljiv, tj. stavek lahko izraža sodbo, sodba pa ne stavka."¹² Ta odnos razlaga fenomenolog s tem, da pomeni stavek nekaj **zunanjega**, sodba pa nekaj **notranjega**. Sodba vedno izraža neko **stanje stvari**, ga projicira, vendar pa stanja stvari niso sestavine sodbe. "Stanje stvari je s sodbo projicirani nasprotak, je 'intencionalni korelat' sodbe"¹³. Glede na to vidi Pfänder v vsaki sodbi, izraženi v zatrjevalnem stavku, tri plasti, in sicer **stavčno** plast, **plast sodbe** in **plast s sodbo** projiciranega, zasnovanega **stanja stvari**. Vse te plasti pa so med seboj tesno povezane.

Kar je v tej teoriji sodbe izjemno pomembno za razumevanje Ingardnovne in s tem tudi fenomenološke teorije stavkov, je očitno prav razlikovanje med stavkom (v našem primeru **zatrjevalnim**) in sodbo. Običajno namreč obe kategoriji kratkomalo istovetimo. Povedni stavek definiramo kar z lastnostjo "**biti resničen ali neresničen**", kar je s fenomenološkega vidika očitno napačno. V čem je razlika? Po vsej verjetnosti v tem, da je stavek besedna in s tem tudi **črkovna** konkretizacija sodbe, ki pa je sama po sebi **intencionalna** tvorba, saj v njej projicirana, zasnovana stanja stvari tvorijo le njihov "intencionalni korelat". Sodbe niso nikoli nekaj praznega, nemiselnega, vedno projicirajo, predočajo neko dejstvo (stanje stvari) ne glede na njegovo raven, ki je lahko povsem čutno nazorno konkretna ("Žveplo je rumeno") ali pa visoko abstraktno ("Sodbe so sestavljene iz pojmov"). Od tod tudi razlika med temi tvorbami. To pa je hkrati tudi tisto mesto, na katerega se v bistvu sklicuje Ingarden pri analiziranju tako imenovanih **quasi-stavkov**, ki imajo sicer obliko zatrjevalnih stavkov, nimajo pa prave funkcije tega,

¹⁰ A. Pfänder: *Logik*, 1921, str. 38

¹¹ *Idem*, str. 39

¹² *Idem*

¹³ *Idem*, str. 41

čemu danes pravimo logične sodbe - niso v pravem smislu niti resnični niti neresnični. Glede na Pfänderjevo analizo lahko torej eksistirajo zatrjevalni stavki, ki nimajo resničnostne funkcije - in torej bistvo Ingardnove teorije **quasi**-stavkov.

Če torej še enkrat na kratko repliciram: so torej zatrjevalni stavki brez resničnostne funkcije.

Naslednja točka, kjer se Roman Ingarden oddaljuje od svojega vzornika, pa je Husserlov transcendentalizem. Skušal ga bom opisati kolikor je le mogoče na kratko in jedrnat.

Izhodišče Husserlove fenomenologije je prav zaradi gesla "**K stvari sami!**" **psihologija**, ki ji je sicer odredil mesto "znanosti o dejstvih". Psihologijo je definiral kot znanost o "psihičnem", torej o vsem, kar zadeva psihično doživetje (od čutne izkušnje preko mišljenja do čustva in volje). Vendar Husserlu ni šlo za naturalistično raziskovanje - tega je prepuščal empirični psihologiji, ampak za tako imenovano čisto **psihologijo**. V članku o fenomenologiji za britansko enciklopedijo je o tem zapisal tole: "Fenomenologija" označuje novo deskriptivno metodo, ki je ob koncu stoletja privedla do preloma v filozofiji ter pripomogla k nastanku apriorne znanosti, ki je poklicana, da nudi principiellen organon za strogo znanstveno filozofijo in omogoči bolj dosledno delovanje metodične reforme vsch znanosti.¹⁴ Hkrati s to "filozofsko fenomenologijo" je po Husserlovem mnenju nastala tudi fenomenološka psihologija, katere cilj je utemeljiti strogo empirično psihologijo. Študij te psihologije je pogoj za razumevanje filozofske fenomenologije. Njeno izhodišče je pojasnitev "izkušnje in zlasti čiste izkušnje psihičnega in tisto čisto psihično samo, ki ga izkušnja razkriva in postane téma čiste psihologije"¹⁵.

Raziskovalčeva pozornost, ki je naravnana na "to psihično", je nujno reflektivna. S to refleksijo, torej z introspekcijo, pridemo do pojma psihičnega doživljanja, do **femenonov**, ki se jih **zavedamo**. "Terminološko iz sholastike izhajajoč izraz za temeljno značilnost biti kot zavesti, kot pojava nečesa, je **intencionalnost**."¹⁶ Intencionalnost, "naperjenost" zavesti na "nekaj", o kateri smo že govorili, je za Husserla temeljna karakteristika tako fenomenološke psihologije kot tudi fenomenološke filozofije.

Duševno življenje je dostopno preko notranje, dostopno pa je tudi preko "zunanje" izkušnje. Da bi prišli do resnično "čiste izkušnje", moramo uporabiti metodo **fenomenološke redukcije**, ki je po Husserlu temeljna metoda čiste psihologije in predpostavka vsake teoretske metode. Zunanja izkušnja je s tem izkušnja o **zunanjem**, kar velja za vsako izkušnjo o zunanjem svetu. Kot zunanja izkušnja ne sodi k intencionalni notranjosti, kot izkušnja o **zunanjem** pa! S tem je vzpostavljena možnost za "konsekventno *epoché* fenomenologov, če hočejo doseči svojo zavest kot čisti fenomen..."¹⁷ S tem pa izključimo iz fenomenološkega sveta ves bivajoči svet, kar pomeni, da zunaj bivajoči svet **postavimo v oklepaj**, ter na njegovo mesto postavimo "...tako ali tako **zavestni** (zaznavan, spominjan, razsojan, mišljen, vrednoten) svet '**kot tak**', '**svet v oklepaju**', ali kar je isto, postavimo na mestu sveta...vsakokratno zavestni smisel biti /Bewusstseinsinn/ v njegovih različnih modusih"¹⁸. Iz tako pojmovane

¹⁴ Edmund Husserl: *Die phänomenologische Methode*, Ausgewählte Texte I, Reclam, 1985, str. 196

¹⁵ Prav tam, str. 197

¹⁶ Prav tam, str. 198

¹⁷ Prav tam, str. 200

¹⁸ Prav tam, str. 201-202

fenomenološke psihologije izhaja tudi **transcendentalna**, torej izkušnjo presegajoča fenomenologija. Descartesova metoda metodičnega dvoma je vodila h *cogitu*, ki je po Husserlu prva pojmovna koncepcija transcendentalne subjektivitete. Locke je to Descartesovo koncepcijo spremenil v raziskovanje čiste duše, s čimer je postal utemeljitelj **psihologizma**, ki pa vodi v protislovja, s katerimi je Husserl opravil že v svojih logičnih raziskovanjih.

S prestopom v transcendentalno fenomenologijo, ki prevzame vse metode fenomenološke psihologije (fenomenološka in kasneje tudi eidetska redukcija!), se uresniči Leibnizova ideja o **univerzalni ontologiji** "...kot sistematični enotnosti vseh apriornih znanosti, ki si jih je mogoče misliti... Fenomenologija kot znanost o vseh transcendentalnih fenomenih, ki si jih je mogoče zamisliti... je *eo ipso* apriorna znanost o vsem bivajočem, ki si ga je mogoče misliti."¹⁹

V središču tako pojmovane transcendentalne fenomenologije je subjektiviteta subjekta, je čisti **jaz**. Posredovanje med subjekti ali "intersubjektivnost" je po Husserlu zadostno jamstvo pred absurdom solipsizma.

Po vsem, kaj je Ingarden pisal, pa se je ločil od te filozofije prav v trenutku, ko bi moral preiti v transcendentalizem. Ker ni priznaval **epohé** (zunajčutna realnost v oklepaju), je ostal nemara v Husserlovem smislu na pol pota, torej v nekakšnem naivnem priznavanju zunanjega sveta kot **neintencionalnega, torej avtonomnega obstoja ali eksistence**. Vendar mu je to zadoščalo za fenomenološko analizo literarnega dela. Ni pa mu zadoščalo v filozofskem smislu, saj je vse življenje pisal delo z značilnim naslovom: **O obstoju sveta**, kjer je skušal prav s filozofskimi, tj. s fenomenološkimi sredstvi prodreti v bistvo avtonomne, tj. samolastne eksistence tega, kar se nam kaže v naši zavesti kot "zunanje".

Zdi se, da je za Ingardnovo fenomenologijo kot fenomenologijo problem eksistence zunanjega sveta (kot filozofski problem) - nerešljiv problem.

Vendar ko je eksistenco literarnega dela označil kot intencionalno eksistenco, katere zunanji korelat je literarna umetnina kot shematična tvorba, je odprl vendarle rešitev tudi za eksistenco zunanjega sveta, ki jo omogoča intersubjektivnost in interkomunikativnost jezika (stavkov sporočilnega sredstva), podobno kot je to bila rešitev tudi za Husserlov transcendentalizem. Ostane pa seveda vprašanje, koliko Husserlova fenomenologija, ki pristaja na tako imenovano **čisto psihologijo** ni navsezadnje le zašla v to, iz česar je pravzaprav izšla: v **psihologizem**. Ingardnov problem je bil v tako rekoč absolutnem antipsihologizmu, v strogem razlikovanju med psihičnimi in nepsihičnimi prvinami, vsebinami človekovega duhovnega zaznavanja.

¹⁹ Prav tam, str. 218